

КУЛТУРА ПОЛИСА
УДК 908(497.113 Срем):711.4"15/17"
ПР

МИЛЕНА МЕДИЋ
Установа Студентски центар
Нови Сад

СРЕДЊОВЕКОВНИ ГРАДОВИ У СРЕМУ

Порекло, положај, архитектура и стилови градње

Сажетак: У нашој земљи има доста остатака средњовековних градова, али сви градови и њихови остаци нису још детаљно испитани.

Почетком XX века постојала је сремска жупанија која је настала из две средњовековне жупаније: сремске и вуковарске. У сремској жупанији постојало је 17 градова од којих су сачувани само делимични остаци као од: Купинова, Сланкамена, Врдника, Митровице, Земуна.

Овај рад представља скроман покушај да се од заорава сачува бар нешто што је остало од прохујалог времена на овом тлу.

Кључне речи: Срем, градови, средњи век, архитектура, стилови градње

Средњовековни градови се деле на градове на узвишењима и на градове поред воде.

На нашој територији почиње класично време грађења градова тек у 15. веку, када је угарским границама запретила све већа опасност од Турака.

Средњовековни градови су порушени још приликом последњих опсада и борби у 17. веку, које су се водиле око њих, неки и намерно разорени после Карловачког 1699. и Београдског мира 1739., или попаљене од Турака приликом њиховог повлачења, одавно напуштене и изложене зубу времена, уништаване нарочито од познијих власника и околних становника, који су у њиховим зидовима наилазили већ готов материјал спреман за нова зидања. (Schmit Rudolf, 1938: 307) Војвођанске тврђаве налазе се данас у рушевинама, а неке од њих су делимично сачуване. У Врднику кула је висока око осамнаест и по метара, али је зато остали део града далеко слабије очуван као и Купиник, Сланкамен и Моровић. За поједине као: Јарак, Митровица, Рача, Черевих, Банаштор, остало је или сасвим мало, или нимало трагова. Поједине од ових последњих познајемо још једино према старим цртежима, често сумњиве вредности.

Поред реке Босута, није тачно утврђено где, постојало је утврђење Sz.Loriencz: castrum S.Laurencii iuxta aquam Baza (забељен 1408 године). Био је током времена у поседу Хорвата, Горјанских, Рашкајевих и Гереба Вингардских. Castellum Zilzeeg, у поседу Илочких, вероватно је био на месту данашњег Сусека. Где се налазио castellum Synjuszca, који је био у поседу калочких бискупа, не може се тачно одредити. Племићка породица Горјанских држала је каштел у данашњим Славковцима: castellum Zlaakowcz. Илок и Вуковар имали су, такође, своје тврђаве. У Подграђу (Вараља) спомиње се каштел Алшанијевих, који касније припада Таловцима, који су га добили после смрти Ивана Алшана, 1437. године, од краља Сигисмунда (castrum seu castellum Węruar), па га после предали Клементу Берсењиху. Castrum Vicahdal penes Danubium спомиње се први пут 1408. године, био је у поседу Горјанских. Налазио се на месту данашњег Вучедола код Вуковара (Зборник за историју 14, 1976: 115)

У средњовековној Сремској жупанији набројао је Чанки 17 градова и утврђења, од којих су се очували само мањи или већи остаци. Каштел Арку (забележен 1465. године), у поседу Моровића, касније српских деспота Ђорђа и Јована Бранковића, био је вероватно код села Јарка. Каштел Арпатарро (забележен 1498. године), који је био у поседу Моровића, Чанки ставља на територију данашње Руме. У данашњем селу Баноштору (Бан монострога) имали су сремски бискупи свој каштел. Ово место се као Ку (Ко) спомиње врло рано: Г. 1198. монаст. С. Степхани протхомартурис ситум ин лоцо, љуи дицтур Кеу, па године 1309. Цивитас де Ку љуе алио модо Монастериум бани номинатур. Не може се утврдити где се налазио каштел Баранд, који се 1495 године у поседу Илочких.

Калочки бискупи поседовали су каштел Барич, који се налазио негде на обали Саве. Породица Горјанских, а касније Ивањиш Шкорвин држали су каштел у Черевиху. Каштел де Домбо, где је постојала опатија Св. Јурја, налазио се крај места Раковца. Српским деспотима припадали су каштели у Иригу. Каром, цастеллум Каром, 1465. године, стари је назив за данашње Сремске Карловце, а раније су припадали породици Моровића, а касније од 1477. године породици Баторија. Купиново (Kolpeny) спомиње се као цаструм регале Кулпен, 1388. године. Био је у власништву спрских деспота и Хуњадија. Код села Шимановаца, где се налази Кувалова бара, Чанки претпоставља да је био каштел Ковалу док се за каштел Мартониц, који се спомиње међу поседима карловачких бискупа не може одредити положај. Митровица је имала свој каштел који је био у поседу Ивана Хуњадија и деспота Ђорђа Бранковића, а касније Николе и Ловре Илочког (S. Demetrius, Laurencii ducis castellum). Крајем XV века је у рукама Андрије Бота од Бајне. Од утврђења у Земуну сачувани су само остаци. Ово утврђење спомиње се као каструм већ 1173. године под називом цаструм Землен. Под тим именом остало је ово утврђење све до пада под Турке.

У страним архивима постоје нацрти и описи неких јачих утврђења и градова са подручја Срема. Тако у Ратном архиву у граду Карлсруе постоји неколико нацрта града **Вуковара** (и места **Вуковара**), који су направили шпански мерници после осло-

бађања од Турака. Ово је најстарији нацрт града на овој територији. На цртежу су приказане мошеје и каравансарај, а према проценама стручњака овај нацрт је веома тачно приказао стварно стање. Затим је нацртан и профил града. По другим документима, који су пронађени у истом архиву, а односе се на овај град, постоје и нацрти о подизању кула ради бољег утврђивања града, али никада нису спроведени у дело.

Овај каструм у Вуковару прво је био краљевски град, да би од 1382. године прешао у посед грофова Баринских и касније грофова Сентђерђских. Године 1231. добио је „hospites iuxta castrum Walkow” повластице од славонског војводе Коломана. Вуковар је пао у турске руке 1526. године. О стању овог града под Турцима знамо из путописа царских посланика у Цариград, које је пут водио кроз овај крај. Путописац Пигафета каже у свом извештају из 1567. године да је Вуковар велика варош и да има велики мост. Karlo Ryum (Рим) спомиње један градић на брежуљку и мисли да је то Теутобургум. У Георгицеовом опису Босанског пашалука каже се да је Вуковар зидана варош са градом, који има укупно 100 кућа и 150 (!) становника, да у граду има нешто турске артиљерије и да у њему живи ага. Затим, опис Вуковара даје Прандштетер, 1608. године. Прандштетер је такође нацртао вуковарски град и по његовом нацрту, који се налази у архиви у Карлсруеу, можемо представити слику града у то доба. Град је био саграђен на месту где се данас налази самостан фрањевца. Утврђење испред улазне капије било је ограђено палисадама, одакле је водио мост, преко канала у сам град. Када се прође капија, улазило се у узано двориште које је са свих страна било окружено зградама за становање. Око града је био зидани бедем, појачан једном полукружном и једном четвоространом кулом.

Шаренград је такође град на Дунаву. Од њега су сачувани знатни остаци. Овај крај је био насељен у давна времена, тако да су на брду Башчине пронађени разни остаци живота човека из доба Халштата. Име Шаренград је новијег датума, док је ранији назив места Атхуа, Отхин или Воћин, који се данас налази у Славонији. Јужно од Шаренграда има потес који носи назив Воћин. Као посед Атца спомиње се данањи Шаренград већ 1275, а као град 1481. године, док се каштел Атхуа спомиње почетком XV

века. Када је тај град потпао под власт Турака сазнајемо из путописа Вранчића из 1553. године у коме се каже: „Ad Athyavar, argem dirutam, Ochinum indigenae vocant”. К. Рим 1571. године спомиње правоугаони градић на брду које се зове Атхуа, али цео његов извештај говори да је заправо реч о Илоку. Давид Унгнад такође зна 1572. године да градину Отхиавар зову домаћи Отхин док Саломон Швајгер спомиње у „Вокингу” бели зид од порушеног утврђења и цркве. Још 1687. године каже гроф Аспермонт у једном свом писму: „Wotschin oder in den Landkarten Attina gegant”.

Највероватније да се у записима први пут Шаренград спомиње 1405. године када се каже да је Иван Моровићки основао у свом граду „Athia nuncaputo”- самостан Св. Духа, у који ће ући босански фрањевци. Када је са Матијом Моровићким одумро овај род, град су добили Матија и Петар Гереби Вингардски, који се и током XVI века спомињу као власници града. Ладислав III Гереб, надбискуп калочки, умро је на свом добру Телеку (јужно од Бапске) и покопан је у самостану под својим градом Атхуом 1507. године.

Утврђени град Шаренград налази се данас западно од места које носи исто име и у рушевинама је. Делови града према северу су одавно нестали, док се остаци и данас држе у истом стању као и у XVIII веку. Град је био опасан дубоким шанцем. У град се улазило са јужне стране у ониско четвороугаоно предворје, чији су неки зидови сачувани, а из предворја се кроз широка врата улазило у кулу која је у доњем делу била округлог облика, док је у горњем делу, на спрату имала готски засвођене просторије. Још се у углу налази касноготска конзола и комад ребра. Та просторија примала је дневно светло кроз велике прозоре, какве на оваквим местима не срећемо у средњовековним градовима код нас. Сачувани су остаци спољњег зида. Зидови су чврсти и изграђени од цигле, а обложени су оплатом од тврдопечене цигле. Овакав начин зидања налазимо и у тврђави Моровић. Град је вероватно саградио Иван Моровић. Немамо никаквих података шта се налазило у пространом дворишту града.

Град Илок налази се такође на узвишењу, који доминира околином, на обали Дунава. Пронађени остаци сведоче да је овде

било од најстаријих времена људско насеље. У римском периоду овде се налази утврђено значајно римско насеље *Succium*. Од 1365. године господар Илока је Никола Конт, који касније постаје палатин угарски, деда кнезова илочких. Предикат Илочки (*Ujlaky*) носе тек његови унуци Мирко и Ладислав. Ладислав је имао три сина: Ивана, Стјепана и Николу. Никола је био најзнаменитији, носио је бројне титуле, на крају и титулу краља босанског.

Никола није узмицао ни пред угарским краљем Матијом, само му се привидно потчинио, а заправо се целог свог живота сматрао равним краљу. Као краљ Босне ковао је и свој новац. Његов син Ловро био је бледа копија оца Николе. И он се супротставио угарском краљу Владиславу, па му је овај одузео град Илок који је добио назад кад се измирио са краљем. Ловро није имао титулу краља Босне и био је последњи изданак лозе Илочких. После његове смрти највећи део имања добила је његова супруга Магдалена од Буковице, под условом да се уда за Ладислава *Morea de Chula*. Годину дана после Ловрине смрти 1526, Илок се налази у туђим рукама.

Град Илок је подигнут на брегу поред Дунава. Ми заправо говоримо о средњовековном граду, утврђеној вароши, пошто се град кнежева Илочких није очувао. Данашњи дворца грофова Одескалски (који су после ослобођења ових крајева од Турака добили огромне поседе Илочких и титулу војводе Срема) налази се на месту средњовековног града, а можда се на истом месту налазио и римски каструм. И данас се сачувао највећи број зидова града, сем на западном делу где се налази дубоки сурдук (*Halsgraben*), који је делио варош од осталог дела брега. Остали су тек делови утврђења. Но, по нацртима из Карлсруеа можемо добро да сагледамо какав је био спољни зид. Врата су била на западној страни града. На југозападу се и данас налази велики бастион који се састоји од пет угасо уграђених кула и две полукружне, које ојачавају зид са јужне стране. На истоку је недалеко од полукружне куле, која и данас постоји, био омањи петоугаоник уза зид, који је порушен када је са овог места начињен приступ до града. На североистоку стоји и данас округла кула на коју се делимично наслања фрањевачки самостан, док две полукуле појачавају неправилно изведен зид на северној страни. Са северозападне стране

зид је сачуван само у фрагментима. Из доба ослобођења Илока од Турака постоји слика коју је начинио извесни Schmalkalder, која сасвим верно приказује ситуацију града у то време. На њој се још види град Илочких који је, према истој, био добро очуван али без крова. Зидови су грађени од квалитетне цигле, са спољне стране су боље обрађени него са унутрашње. Међутим, обе стране зида су обложене слојем од најквалитетније цигле.

На зидовима је сачувано круниште, чији зупци на свим странама нису исти. На северној страни зида су сасвим мали. На овом делу зида, са спољашње стране, налази се низ конзола које су вероватно некада носиле дрвени одбрамбени трем. Местимично, ови зупци имају места где се налазе степенице, отприлике сваки други зубац. Најкарактеристичнији зупци круништа налазе се на источној страни зида: сваки је 2,52 метара широк, 2,35 метара висок са унутрашње стране, док размак између појединих зубаца износи 0,61 метар. Сваки други има узану стрелницу. Покривени су укусо црепом, па су у сваком случају били подесни да сачувају стрелца.

За време турске владавине податке о граду дали су и разни путописци. Вранчић је 1553. године забележио да је град Ловре Илочког запуштен, али да га Турци пажљиво чувају. Пигафета га 1567. године само спомиње. К. Рим ставља погрешно опис Илока код Атхује, данашњег Шаренграда. Давид Унгнад пише нешто опширније о Илоку 1572. године, док најважнији опис Илока налазимо у путопису Прандштетнера из 1608. године. Он каже: „Град је сазидан на повећем брегу, заштићен је „nach teutscher Manier“, затим зидом и каналом на западу, где се налазе велика врата до којих се долази мостом. Осим ових, постојала су и двоја мања врата. Зидови су имали „starke und weite stant zur Wehr“-круништа. Град је био сличан граду Острогону. У самом граду налазиле су се оштећене цркве и самостани, као и дворца, окружен посебним зидом, који је био сасвим рушеван. Поред градских зидина налазило се велико село.

Бискуп Катић, који је пропутовао кроз Илок после Прандштетнера, забележио је овај двор као остатак бискупске резиденције. У рату 1683-1699. године Илоку се приближио гроф Аспермонт (1687) са својим јединицама. Међутим град је пао у руке

Аустријанаца 12. јула 1688. године, пред налетом јединица којима је командовао Капрара.

Петроварадин је смештен на згодном месту где су и у ранијим епохама постојала разна утврђења, која се завршавају подизањем петроварадинске тврђаве која и данас постоји у свом изворном облику. Место је често мењало име, што се види из записа (повеље) од 24. јуна 1237. године, по којој краљ Бела, даје цистерцитској опатији добра, па и краљевску палату у Петроварадину (*Locus ubi monasterium est constructum, qui antea Ukurd sed Modo Belefons appellatur Peturwarad et regale palacium ibidem*). Назив Belefons остаје и касније: *Civitas Varadini Petri et abbacio B, V, M, Belefontis de monte Waradinipetri* (година 1477.). Године 1439. град и патронат над опатијом добија Ладислав Горјански, мачвански бан, од угарског краља Алберта. Места Петроварадин и Каменица припадали су калочким бискупима, где је спадала и опатија. Највероватније је калочким бискупима припадало и само утврђење крајем XV века. Петроварадин је пао у турске руке 1526. и под њима остао све до 1687. године. Турци су покушали да га поново освоје 1716. године, али их је Еуген Савојски на данашњем брду Везирцу потукао до ногу. Турском војском у овом боју командовао је велики везир Али паша. Царица Марија Терезија од 1754-1766. године гради на месту средњовековног утврђења нову, велику и модерну тврђаву. Ову средњовековну тврђаву нацртао је Вајгел, 1699. године, на мапи Карловачког мира.

Петроварадин за време владавине Турака спомињу путници који су пролазили овим крајем. Тако га 1567. године описује Пигафета као градић на брду који је ограђен зидовима и кулама у круг, док се у средини налази мала тврђава на исти начин саграђена.

К. Рим спомиње 1572. године Петроварадин и каже да су Турци приликом заузимања истог изгубили 40.000 људи. У утврђењу живе само Турци. Ту се налази и стара хришћанска црква, коју су Турци делом претворили у мошеју, а делом у амбар. Турци су овом путописцу и посланику показали јачину кула и топове са грбом цара Сигисмунда. Путописац Герлах ноћио је 1573. у Петроварадину, али није видео ништа друго него да у једној кули,

која личи на турску мошеју, постоје огромне количине брашна и три топа од којих је један имао грб Ивана Орсага, бискупа сремског, а други натпис краља Владислава. Швајгер, описујући путовање посланика Синзендорфа, спомиње Петроварадин и каже да је на кору цркве видео записано М 70, па мисли да је 1070. године стављен тај натпис.

Ова запажања путписаца потврђује и тлоцрт града нађен у архиву у граду Карлсруе. Види се да су град окруживали јаки зидови, са само једним улазом у утврђење у коме је постојао и стари град са готском црквом. Осим улазне, постојале су још две четворостране куле које су браниле град од Дунава, док су две полукуле ојачавале зидове са супротне стране. Четрнаест километара северно од Руме налази се Врдник. Поред овога насеља, на врху брега, налазе се остаци средњовековног утврђења. Овуда је у средњем веку пролазио пут, који је од југа водио према Дунаву односно данашњем Раковцу, код кога се налазе рушевине патије Думбово (Dombo). Врдник се у средњем веку спомиње као Реднак, Реднук, Регницз. Почев од 1315. године Врдник је имао и своје сајмове. Половином XV века био је у власништву калочких надбискупа.

Само утврђење било је смештено на врху брега који се са свих страна може лако бранити. Данас се ово утврђење налази у руш евинама. То је једини средњовековни град у Срему коме се може скоро тачно одредити какав је био. На заравни, на брду, оставио је стари градитељ дубоку јаругу где је подигао јак зид појачан порпорним елементима. Овај зид се налази на југу. Зид је у темељу дебљине 2,90цм. На источној страни био је вероватно улаз у град. На северној страни више нема зида. На пећини је саграђена округла кула за заштиту главне куле. То је прави средњовековни берцхфрит, бранич куле у форми потковице. У ову кулу се улазило са западне стране, на првом спрату, одакле су степенице водиле у горње просторије. Камени улаз, односно његов оквир, показује готски стил. Углови куле су ојачани тесаним каменом. Према западу налази се нешто нижа зараван, на којој се данас ништа не види. Та зараван (suburbium) била је одељена зидом од вишег дела, где је стајала главна кула. Цео је град је

грађен од смеђег камена тек се у горњим деловима виде накнадне поправке које су изведене циглом.

Место **Сланкамен**, већ 1072., помиње Флорианус. Затим се спомиње 1287. и касније. Само насеље настало је највероватније у предримско доба док је за време Римљана ту постојала варош Ацуминцум, чије се старине могу још данас пронаћи на овом терену. Средњовековни град спомиње се 1425. године, када га краљ Зигизмунд заједно са Купиником даје српском деспоту Ђурђу Бранковићу који је 1451. године његов власник. Касније град прелази у власништво Хуњадија. Године 1498. њиме управља Иваниш Корвин, а 1502. град је у рукама краља (Civitas regis Zalonka-men). Године 1521. нису могли Фрања Хедервари и Блаж Шуљак да одбране град од Турака, па султан јавља победоносно да су његове јединице заузеле и опустошиле Беркасово, Митровицу, Купиник, Барич, Земун, Сланкамен и Карловце. Посланици цара Фердинанда затражили су од султана, 1598. године, да врати Аустрији градове Београд, Шабац, Сланкамен, Петроварадин и Илок.

Вранчић 1553. године описује град на брду и варош испод њега, која је опасана танким зидом. За сам град каже да је слаб и ограђен старим зидом. Други путописци слабо су писали о Сланкамену. Тако Швајгер, у свом путопису из 1577. године помиње велику разрушену цркву. Према службеном попису из 1702. године, који је забележио Смичиклас у својој књизи „200 - годишњица ослобођења Славоније”, II, 292, стоји следеће о ономе шта је остало од средњовековног града и насеља: место Сланкамен је имало троја добро грађена врата па и делове одбрамбеног зида. Имало је место три цркве, од којих две католичке сасвим у рушевинама и једну православну. Постојало је турско купатило (и данас постоје остаци у подруму једне куће). Град је био дужине 131, а ширине 67. хвати и сасвим је разрушен. Насред града била је врло лепа црква без крова.

Код Сланкамена се, 1691. године, одиграла одсутна битка против Турака, који су страховито потучени и заувек протерани из овог дела Европе. После Карловачког мира 1699. године, повучена је граница између Аустрије и Турске која је ишла од Сланкамена до Моровића, пресецајући Срем на два дела, турски и аустријски (Марсилијева линија). Како је изгледао Сланкамен после

одласка Турака сазнајемо из цртежа малкалдера (Војни архив Карлсруе), на коме се виде доста добро сачувани зидови. Више података о Сланкамену сачувано је у бечком Ратном архиву, а према Марсилијевом нацрту у „Данубису” западно од места налазио се остатак римског утврђења.

Велику површину брега поред Дунава данас опкољава трошан зид дужине 410 метара, на појединим местима готово порушен. Зид формира неправилан полукружни облик овога утврђења. Најбоље је сачуван према југоистоку, одакле полако силази према Дунаву (дужине око 90 метара). Зидан је од трошног камена пешчаника. У другим деловима зида налази се нешто римске цигле. Кулама и другим грађевинама данас нема никаквог трага. У средини овог простора налазе се рушевине црквице дужине 20, а ширине 11,5 метара што доказује да је то она иста црква која се помиње у опису из 1702. године. Сад се ту налази гробље, које је на истом месту постојало и у XVIII веку. Зидови цркве разликују се по материјалу од зидова утврђења. На целом простору се виде остаци великих шанчева из битке 1691. године. У самом месту се налазе остаци једне грађевине (на путу према Новом Сланкамену), вероватно од врата на овом делу зида. Ова врата нацртао је Њеигл на карти Карловачког мира 1699. године. У подруму једне куће у Сланкамену сачувани су остаци турског купатила са цевима које се налазе у зидовима (као и у сличном купатилу у Илоку). На зидовима су у малтеру утиснути орнаменти.

Град **Моровић (Maroth)**, саграђен је на ушћу Студве у Босут, у форми неправилног квадрата. Град је био одељен каналом од подграђа, како се то лепо види на Weigl-овом нацрту из 1699. године који је град затекао сасвим очуван. Град је био врло значајан у своје време. Тако га Никола Олах назива „*propugnaculum Slavoniae*”. Затим се помиње цео низ чланова Gut-Keled, који се зову Моровићи или службено Маротхи. Они су се били домогли силне власти и богатства а најчувенији је Иван, мачвански бан, оснивач самостана у Шаренграду. Када је тај род изумрео краљ Матија је дао Моровић свом сину Иванишу Корвину, мада је 18. јануара 1481. године био издао повељу Владиславу, војводи од Светог Саве.

Од града Моровића сачуван је добар део одбрамбеног зида који је био грађен од обичне цигле. Зид је дебео 2 метра и утврђен потпорним ојачањем. Уз сам град Моровић и старо насеље сачувана је стара католичка црква с одбрамбеним торњем, а била је опасана од одбрамбеним шанцем.

Од града Купиника који се 1388. године помиње као цаструм регале, а касније познат као град српских деспота, било је 1905. године сачувано нешто више остатака. Град је зидан у квадрат, са кулама по угловима, од којих је само једна порушена. Зидови града били су високи четири метра, грађени од ломљеног камена и цигле.

Средњовековни град Земун био је саграђен на брду Гардошу, а сачувано је само толико елемената да се може установити облик грађевине. Град је био у облику квадрата са полукулама на угловима. Први пут се овај град помиње 1173. године код Florigjanusa као *castrum Zemlen*. Касније је био у рукама Хуњадијеваца. Рушевине овога града виде се на нацрту Београда из 1789. године који је направио капетан Манцини. Тада је међу рушевинама био подигнут дрвени торањ за извиђање (осматрачница). Данас се на томе месту налази неприкладан споменик 1000-годишњици доласка Мађара у Панонију.¹

Положај, конструкција и стил грађења

ПОЛОЖАЈ: Приликом одабирања њиховог положаја, поред стратешког, морала су да буду задовољена, углавном два важна услова: било је потребно, прво да место, на коме се налазе, буде заштићено што је могуће јачим природним препрекама, а друго да прегледност околине буде што шириа.

Било је међутим случајева када два елемента, узвишицу и реку, није било могуће комбиновати. Тада су се, у случају да је недостајала река, бирали што узвишенији, неприступачнији брегови, као што је случај са Врдником, или је, ако је тврђава морала да буде подигнута у равници, као главна препрека била искоришћена каква већа река-Рача и Јарак на Сави, а када је то било

¹ 1939. пре само неколико година разваљен је северозападни зид Купиника а опека и камен распродани сељацима из Купинова.

могуће тврђава је постављена на утоци двеју река, као код Моровића, који је углавном у углу између Студве и Босути. У овом случају чак ове реке су међу собом спојене са два канала, који су бранили најизложенију страну².

Ако би се пак десило да је требало град подићи у равници, а далеко од реке, онда би била искоришћена велика бара, као у Купинику.

У последњим случајевима, при подизању тврђава у равницама, прегледност је постигнута подизањем високих кула, са којих је видик, ничим неометан, ипак могао да буде велики.

Један од најмање подесних положаја има Деспотовац, крај Беркасова, чија је ониска, делимично вештачки подигнута узвишица, окренута долини, док се задњим делом ослања на таласасту зараван, са које је сваки јачи напад граду могао да нанесе озбиљне штете.

У већини случајева приступ обимним зидовима тврђава био је брањен дубоким рововима, који су, када год је то било могуће, били испуњени водом.

ОБЛИК ОСНОВЕ: Према основама војвођанске тврђаве можемо поделити у две групе: у прву би спадале оне код којих је основа у облику правоугаоника, са кулама на угловима, независно од облика терена на коме је тврђава подигнута, док би у другу групу дошле оне код којих је основа далеко слободније решена и прилагођена положају на коме се налази, правилни правоугаоник, на чијем је сваком углу изграђена по једна и споља и изнутра округла кула. Основа Купиника је мање правилна него земунска јер је северозападни зид био нешто укосо постављен према осталима.

Од трију сачуваних угаоних кула само је јужна кружна, док је источна осмоугаона, а северна шестоугаона. Поред тога и севе-

² Основа града је нацртана на Вајгел-овој (Weigel-овој карти из 1700, Сабо (Szabo, сл. 154). Положај једнога од ових канала поклапао се изгледа, са данашњом главном улицом у Моровићу.

роисточна, најизложенија страна, ојачана је у средини једном правоугаоном, вероватно улазном кулом³.

На једном старом цртежу из 1717. видимо да је тврђава у Панчеву изгледала слично као тврђава у Купинику⁴.

Моровић је такође имао четвороугаону основу. Но утицај облика земљишта, на коме се налази, на њихов склоп, овде је неоспоран. Основа Моровића је трапезаста: она је такође зависна од терена, који је и сам условљен током Студве и Босути. На два сачувана угла окренута Босути нема кула. Према цртежу из Weigel -ове карте из 1700., изгледа да их је на другим двома било.

Остале тврђаве имају основе које су далеко слободније решене. Но то не значи да код њих нема више никаквих неправилности. Код двеју међу њима, код Врдника и Сланкамена, примећује се тенденција за заобљеним, делимично кружним решењима.

У Врднику целим градским постројењем доминира снажна бранич кула издужене полукружне основе. Обимни градски зид изгледа, према ономе што је сачувано, да је имао исти, само још издуженији облик. На источној страни сачувани су делимично зидови изнутра правоугаоне, а са спољне стране заобљене улазне куле. На истој страни г. Р. Шмит је, пре неколико година, копањем нашао трагове зида који је опасно подграђен и који је обухватао простор око 200 м. дужине и око 80-90 м. ширине⁵.

Основа сланкаменског града, образована углавном од правих линија које продужују једна другу са лаким преломима, има такође заобљену, кружну трасу. На нешто боље очуваном источном зиду виде се остаци двеју кула, једна правоугаоне и друге полукружне основе. Од осталих зидова постоје само темељи. Ос-

³ Спољни зид ове куле сада је потпуно порушен, а његови остаци затрпани земљом, али је г. Љуба Ћирић, власник имања на коме се тврђава налази, саопштио да га је приликом једног откопавања нашао.

⁴ Ове две куле се виде међутим на перспективном цртежу града на једном бакрорезу из 1753. на коме је претстављен Стеван Штиљановић, Б. Стрика, Фрушкогорски споменици, 144, На истом цртежу види се и улаз на северозападној страни.

⁵ Овај зид изгледа да је полазио од саме улазне куполе на чијем се југоисточном углу познају трагови. По Сабу (Szabo-у оп. цит. стр. 154-подграђе се налазило са западне стране града.)

таци доњег дела тврђаве, који се налазе ближе селу, на великој окуци пута који води из Новог у Стари Сланкамен, потичу свакако од зида који се одвајао од горњег града ка југоистоку и, обухвативши велики део земљишта, спуштао ка Дунаву.

Нисмо на жалост у могућности ишта одређеније да кажемо за Деспотовац, крај Беркасова од кога су очувани само земљани радови, и то две неправилне, приближно полукружне заравни, опкољене дубоким ровом, а јужна и земљаним бедемом, који је и сам са југозападне стране био заштићен ровом. Поред тога још један бедем штити и северну зараван са источне стране. Мада се у околини налазе отпаци опека, -дебљине 6,5 до 7 цм.-није сигурно да ли су постојали овде икада и градски зидови, или су земљани бедеми били утврђени само палисадама.⁶

Материјал и конструкција средњовековних градова

За изградњу зидова употребљен је материјал кога је у околини највише било. Где је било могуће зидало се само од камена. Тако су грађене тврђаве у Врднику и Сланкамену. За израду лица зида биран је крупнији камен. У Врднику зид куле је рађен у хоризонталним слојевима од 50 до 80 цм. висине, који су пак и сами озидани од ситнијих и крупнијих комада руменог шкриљастог глинца. У Врднику такође око улаза и појединих прозора, има мало вероватно позне уметнуте опеке, дебљине око 5 цм.⁷ Код неких градова зидови су рађени само од опеке, као што је случај код Моровића.

У Купинику је језгро зида од ломљеног камена, измешаним са поломљеним опекама, а по негде се види и хоризонтални слој опека, који се провлачи кроз цео зид, спајајући облогу која је и овде сва само од опеке.

⁶ 1551. помиње се и Арача као утврђено место. У Арачи се међутим налазе само импозантне рушевине једне готске цркве из 13. века. Од утврђења нема никаквог трага. Како је пак цела црква, која се налази у равници, на једној заравни уздигнутој свега за 1,5 до 2 м. од околног терена, опасана ровом, мора се претпоставити да је, пред опасношћу од Турака, на брзу руку била опасана палисадама испред којих се налазио Јарак

⁷ Како се ове опеке налазе високо изнад земље, димензије им нису измерене.

Зидови илочнога града, рађени су углавном само од опеке, од које им је језгро, а на доњем делу југоисточне куле, зид је изграђен од притесаног камена.

Употребљена опека, одлично печена, различите је величине за разне објекте.

Спојнице су правилно рађене и биле су дебљине 1-2 цм. На зидовима од камена оне су неправилније и грубље.

Обимни зидови и куле

Јачина зидова је различита, креће се између 0,85 м.-западни зид Ердута и 3,3 м.-северни зид Бечеја.

У овако снажним зидовима лако је било радити ходнике и степеништа. Једно такво степениште се види у Врдничкој кули.

Куле су понекад биле подухватане косим потпорним зидовима. Такав зид наилазимо на бочним странама Врдничке куле.

У неким тврђавама зидови су ојачани контафорима (у Сланкамену). У Моровићу они су накнадно додани. Карактеристична су и два потпорна лука, рађена од опеке и камена, којим је подухваћен један део зида подграђа у Сланкамену.

Обично су обимни зидови у већини случајева вертикални (у горњем делу озупчани), а изузетак чине зидови у Врднику и Моровићу чија је спољна површина закошена. Иза зубаца, текла је по врху зида, кружна путања (као у Илочној тврђави, Сланкамену).⁸

У Илоку је зид, нарочито на страни окренутој Дунаву, проширен и са унутрашње и са спољне стране косим конзолама од опека, на којима је изграђена дрвена конструкција-континуалном одбрамбеног балкона. Неке куле биле су окренуте према унутрашњости града-Сланкамен или су према граду затворене и везане са њим уским пролазом (Врдник), или су у приземљу затворене према граду, тако да се у њих улазило кроз отворе у првome спрату (Земун, Купиник као и неке куле у Илоку). Тако се улазило и у бранич кулу у Врднику, а до ових отвора долазило се вероватно покретним стубовима.

⁸ У Сланкамену се види само кружна стаза, заклоњена само ниским зидом грудбрана, али од самог озупчавања није ништа очувано.

Прозорски отвори су доста велики. У Врднику ови прозори су вероватно употребљени као прилаз одбрамбеним балконима.

У тврђавама је било и удобнијих зграда за становање, за смештај посаде, коња, резервне хране, оружја.

Данашњи сопственик Купиника откопао је пре неку годину темеље једне веће грађевине у унутрашњости града.

У тврђавама су подизане и капеле, а по Вранчићевом опису из 1553. у Сланкамену је било три цркве. По причању мештана, у Моровићу је постојала једна православна црквица, рађена од дрвета.

Војвођанске тврђаве су грађевине војне архитектуре, а на њихова украшавања обрађано је мало пажње, али може се наћи део с намером да буде улепшан.

Порекло средњовековних градова

По своме склопу, једно од најстаријих утврђења у Војводини је Врдник. Вероватно је подигнут у току 13. или чак почетком 14. века. Вероватно из овог периода потиче и Сланкамен.

Купиник је представник готске епохе.

Из тог времена је Моровић. На илочној тврђави се виде и отвори подешени за топовска лежишта, што говори да ова тврђава потиче са почетка 15. века.

Крајем 17. и почетком 18. века граде се нове тврђаве рађене по Вобановом систему.

Моровић (Castrum Maroth, 1332)

Моровић (Castrum Maroth, 1332) је средњовековно утврђење и варош на ушћу Студве у Босут, а сазидан је после 1332. по налогу мачванског бана Јована Маротија (Joannes de Maroth banus Machovinsis). Кратко време био је у поседу деспота Ђурђа Бранковића (1451-1454), а затим кад су изумрли Мароти држао га је 1484. Иван Корвин, син краља Матије. Стеван Штиљановић га је добио 1508. године, и држао га је све до своје смрти. У турске руке долази 1538. а после ослобођења 1688. пропада. Данас су од овог утврђења остали тек незнатни остаци бедема.

На Weigel-овој карти из 1699. пред утврђењем се виде два канала са мостовима. Град се сматрао важним. Никола Олах га

зове propugnaculum Slavoniae. То је село чланова од племена Gut-Keled, који се зову Моровићи или службено Маротхи а они су се домогли силне власти и огромног поседа у Хрватској. Нарочито се истакао Иван, бан мачвански, оснивач манастира у Шаренграду. Када је овај род нестао, краљ Матија је Моровић дао свом сину Ивану Корвину.

Од града се данас сачувало нешто околнога зида, грађеног од врло добре цигле: тај зид је дебљине 2 м., а утврђен је потпорњацима. Основа утврђења је трапезаста. На сачуваним угловима, окренутим Босуту, нема кула (а према Wiegel-овом цртежу, изгледа да их је на другим двома било). Утврђење је грађено од опеке. Бетонски зид је дебљине 2, а висине 2-2,5 метра са видљивим спољним ојачањима-контрафорима. Спољна страна зида је закошена. Усред опасаног простора, стоји данас парохиски стан. Изван утврђења налази се црква посвећена Светој Марији, са звоником чији су отвори урађени у облику крстообразних пушкарница. Црква је имала одбрамбени торањ. Овде је папа Иван 23 на молбу Ивана Моровићкога, даровао препозитуру, коју је изравно себи подложио. Око цркве Свете Марије је касносредњовековно гробље. После турских освајања Моровић је запустео, а до сада нису вршена ни археолошка ни архитектонска истраживања.

Богородичина црква у Моровићу

Уместо старе православне цркве у Моровићу из 18. века која је била по архивским подацима бига „од плетере, покривена шиндром”, подигнута је крајем прве половине XVIII века нова, која је била једнобродна грађевина са полукружном апсидом на истоку и звоником над западним делом храма. Фасада је скулпторски обрађена, а такође се примећују и нише са прозорским отворима. У приземљу западног pročеља, чији је централни ризалит незнатно избачен напоље, налазе се три лучна пролаза, а изнад две нише и у средини прозор. Над кровним венцем је двосливни кров, он се на западној фасади задржава у барокно формираним фронтонима који прераста у звоник. Резбарија олтарске преграде припада исто барокном стилу. Иконостас Богородичине цркве не представља јединствену стилску и хронолошку целину. Састоји се од мање преграде пренете из старије цркве и делова додатих ради прилагођавања новом простору. Иконе су настале

током седме деценије 18. века, које је урадио сликар Василије Романовић, који је искуство украјинског барока пренео из свог завичаја на територије Карловачке митрополије. При раду руском мајстору помагао је његов ученик Мојсеј Суботић.

Рума (Castellum Arpatarro, 1498)

Када су Мађари дошли у Панонску низију, подручје Руме се нашло у граничној зони, где су се укрштале интереси Мађара, Византијаца, Бугара. Крајем IX века кроз Срем пролазе крсташа у свом трећем походу на Блиски исток. За време Угарске феудалне државе на ширем подручју данашње Руме налазила се тврђава по имену Арпатаро или Арпатарло (Castellum Arpatarro, 1498), која је често мењала господаре и о којој се мало зна. Ова тврђава била је својина породице Мароти, а године 1496. припада породици Гере де Вингарт, а 1519 Јакшићу de Nagylak.

Археолошко истраживање средњовековне некрополе код Врцалове воденице у јужном румском атару показало је континуитет живота становника од X до XV века. Ово становништво по мишљењу савремене науке, остало је сво време словенско, без обзира што су виле и утврђења припадале Мађарима или Византијцима. Некропола на Врцаловој воденици трајала је у доба византијске управе, затим у доба византијско-угарских борби за превласт у Срему, у време опадања средњовековне угарске државе, и у доба последњих српских деспота у Срему. Насеље којем је припадало пространо гробље констатовано је у ближој околини, на румској петљи Жировац. Нађена је и житница-трама, чести објекат касносредњовековних насеља. У њој је нађена већа количина керамике, лонаца, рађених на витлу, црепуља са поклопцем.

Данашња истраживања тешко лоцирају трајање и простор насеља. Највероватније је то део средњовековног Арпатарла или малог села које је истовремено живело уз њега.

На тој територији почетком овог века Ј. Вöendorfer је лоцирао насеље Арпатардо (Стрниште), које се у сачуваним документима први пут помиње 1323. а последњи пут 1530., и то као град, посед или каштел.

Удаљеност средњовековних некропола, од насеља је била 1 километар, па би се локалитет на петљи Жировац могао повезати са некрополом на Врцаловој воденици. На Врцаловој воденици је откривено укупно 236 гробода. Скелетни грободи су оријентисани по хришћанском обичају исток-запад, са главом на западу, а налажени су појединачно или групно.

У неким повељама има података да је Арпатар или Арпатарло 1323. године припадао Алдаровом сину Мирку, а 1420. тврђава је у поседу племства из Моровића. Један документ из 1430. наводи неког Гргура из Арпатароа, а такође и Ивана де „Арпатаро” као краљевог човека „односно кмета”. Почетком 15. века тврђаву је поседовала породица Јакшић, па се због тврђаве сукобила са другим племићима. Крајем 14. века Турци долазе у Срем, освајају крајеве између Дунава и Саве. У доба тих ратних похода заувек је нестала тврђава Арпатарло без трага.

Купиник (Castrum Regale Kulpen, 1388)

У почетку је био краљевски град, а 1451. године био је у поседу деспота Ђурђа Бранковића, затим Стевана и Јована. У овом граду био је сахрањен деспот Стеван Бранковић. Турци су га освојили 1521. године и спалили. Град се налазио код данашњег Купинова на Сави. Рушевине су делимично сачуване. Нешто више података о њему датирају из 1905. године.

Купиник је био у близини Саве, али је тврђава на месту на коме је окружена Обедском баром, далеко боље брањена, него да је подигнута на савској обали.

Основа Купиника је мање правилна него земунска јер је северозападни зид био нешто укосо постављен према осталима⁹. Град је имао четири куле, једна је била округла, а три су осмоструке. Од четири, три су сачуване, једна од њих је била кружна, док је источна осмоугаона, а северна шестоугаона. Поред тога, и

⁹ Испред северо-источног зида постоји овећи плато који је првобитно био брањен палисадама.

северо-источна најизложенија страна, ојачана је у средини једном правоугаоном, вероватно улазном кулом¹⁰.

За израду зидова употребљен је материјал кога је у околини највише било. У Купинику је језгро зида од ломљеног камена, измешаног са поломљеним опекама а негде се види и хоризонтални слој опека који се провлачи кроз цео зид, спајајући облогу која је и овде сва само од опеке.

Неке куле су биле окренуте према унутрашњости града, или су према граду затворене, док су неке као што је случај са Купиником, у приземљу затворене према граду, тако да се у њих улазило кроз отворе у првом спрату.

Купиник је представник готске епохе.¹¹

До данас нису вршена археолошка истраживања овог средњовековног града.

Сланкамен (*Castrum Zalankemen, 1072*)

На десној обали Дунава код Старог Сланкамена, на истакнутом узвишењу доминирају остаци средњовековног града (*Castrum Zalankemen, 1072*). Истраживања из периода од 1955-58. су утврдила, да су средњовековни бедеми подигнути над римским зидовима и да прате основу античког каструма. Откривени су слојеви раноримског насеља и утврђења из IV века. На основу географског положаја и налаза претпоставља се да је то могао бити Ацуминциум, седиште легија и дела речне флоте.

Град је 1425., краљ Сигисмунд, даровао заједно са Купиновом, Ђурђу Бранковићу. Од 1498., он је и рукама Иванића Корвина (Ивана), а 1502. он је у рукама краља; цивитас регис Заланкемен. Године 1521. нису могли Фр. Хедервари и Блажшуљок да одбране утврђење од Турака, па су Турци град заузели 1521. године. Град се често спомиње у Аустро-турским ратовима, а између осталог, и као поприште битке код Сланкамена 1691., у којој

¹⁰ Спољни зид ове куле сада је порушен, а његови остаци су затрпани земљом, али је г. Љуба Ћирић, власник имања на коме се тврђава налази, саопштио да га је приликом једног откопавања нашао.

¹¹ Утврђења у облику правоугаоника, са једном кулом на сваком углу, рађена су још у Византији у VI веку, а тако је била решена и тврђава Таурисије, коју је Јустинијан подигао поред Јустинианае.

је аустријска војска под заповедништвом Лудвига Баденског победила турску војску.

Фердинандови посланици су тражили да се 1598. године град врати, а поред Сланкамена, исто су тражили назад Београд, Шабац, Петроварадин и Илок.

Путописац Вранчић је 1533., од Сланкамена видео град на брду „варош, озидану танким зидом. Он наговештава да је град, слаб и од старих зидова ограђен”. Само место Сланкамен, имало је троје врата, добро грађена, три цркве, од тога две католичке које су порушене. Постојала је и турска купка. У граду се налазио и преписивачки центар.

Године 1691. одиграла се одсудна битка, па је од Сланкамена према Моровићу текла граница после Карловачког мира, тзв. Марсилијева линија.

После одласка Турака из Сланкамена, како је изгледао град показује слика Schalkalderova, где су унешени још добро сачувани зидови. О Сланкамену доста говори и слика, која се налази у царском и краљевском ратном архиву у Бечу.

Од града, данас су остале рушевине Горње и Доње тврђаве из друге половине 15. века. У непосредној околини тврђаве налазе се локалитети Хумка, Танацков салаш и Дугореп, на којима су констатовани културни слојеви од праисторије до средњег века.

Основе сланкаменачког града, образоване углавном од првих линија које продужују једна другу са лаким преломима има заобљену, кружну трасу. На боље очуваном источном зиду виде се остаци двеју кула, једне правоугаоне, и једне полукружне. Од осталих зидова постоје само темељи.¹² Ка југоистоку је зид најбоље очуван, па се ту силази лагано ка Дунаву (једно 90 метара).

Материјал од кога је саграђен овај град је веома лошег квалитета и био је камен. Зидови тврђаве су ојачани контрафорима.

Кулама или другим грађевинама нема данас више трага, а у средини тога простора је рушевина 20 метара дугачке, 11,5 метара

¹² иди се да су ови темељи били нарочито на северо-западној страни, откопавани.

широке црквице, а то је вероватно црквица коју спомиње и описује Вранчић године 1702. Сада је около ње гробље.

Претпоставља се да су постојала (по остацима) врата у зиду кула. До данас, овде нису вршена археолошка истраживања.

Врдник (*Castrum Rednek*, 1315)

Недалеко од старог главног пута уз Дунав налазе се остаци града Врдника 14 километара северно од Руме. Тим путем је некада водила цеста из Руме до Дунава, где се можда код Ратковца налазе рушевине опатије Думбово.

Врдник се у средњем веку спомиње као Реднак, Редник, *Regnicz*, а већ 1315. године је имао своје сајмове. Половином XV века он је у поседу калочког надбискупа. Према изградњи и налазима забележен је и као старији град.

Град је имао издужену полукружну основу, са улазном капијом, на источном делу бедема. Поред ње налазила се улазна кула, изнутра правоугаона, а споља заобљене основе. На очуваном делу јужног зида платна и данас се виде ојачања-контрафори. Утврђењем још увек доминира снажна бранич кула, издужене полукружне основе. Обимни градски зид, вероватно је имао исти облик. На источној страни сачувани су зидови, изнутра правоугаоне, а са спољне стране заобљене улазне куле. На истој страни је Р. Шмит, пре неколико година, ископавањем нашао трагове зида који је опасивао подграђе, и који је обухватао простор око 200 метара дужине и око 80-90 метара ширине.

Зид куле је рађен у хоризонталним слојевима од 50-60 метара висине, а око улаза куле и појединих прозора има уметнуте опеке, дебљине 5 цм¹³.

Прозорски отвори Врдничке куле су доста велики, и они су вероватно употребљени као прилази одбрамбеним балконима.

Темељи средњовековног града су већи него код осталих градова.

Откопавања која су пре II светског рата вршена испред улазне куле, открила су зидове који су опасивали подграђе.

¹³ Ове опеке се налазе високо изнад земље, и непознатих су димензија

До данас нису завршена никаква истраживања (археолошка, архитектонска, историјска) тако да се не располаже прецизнијим подацима о изгледу у прошлости Врдника.

Беркасово (*Castrum Berekszo*)

Castrum Berekszo идентичан је са називом савременог места у Срему, поред кога се налазе трагови утврђеног града, у народу познатог као Деспотовац.

О настанку Беркасова не може се поуздано рећи. Зна се да је од 1474. у поседу деспота Вука, а потом његових синова.

Током пропутовања кроз ове крајеве проф. Марсиљи наишао је на његове остатке и на основу њих направио тлоцрт утврђења.

Утврђење је подигнуто на ониској, делимично вештачкој узвишици, која је са једне стране окренута долини, а са десне се ослања на таласасту зараван. Сваки јачи напад могао је да нанесе озбиљне штете граду. Беркасово су разорили Турци.

Данас се виде само земљани радови, и то две неправилне, приближно полукружне заравни опкољене дубоким ровом, а јужна и земљаним бедемом (који је и сам са југозападне стране заштићен подом). Поред тога још један бедем штити њену северну зараван са њене источне стране.

У околини се налазе отпаци опеке, дебљине 6,5 до 7 цм., али није сигурно да су овде постојали градски зидови, или су земљани бедеми били утврђени само палисадама¹⁴.

Како је пак цела црква, која се налази у равници на једној заравни, уздигнутој свега за 1,5 до 2 метра од околног терена опасано ровом, претпоставља се да је била опасана палисадама испред којих се налазио јарак.

До сада нису завршена археолошка истраживања овог средњовековног града.

¹⁴ 1551. се помиње Арача као утврђено место. У Арачи се налазе само импозантне рушевине једне готске цркве из 13. века. Од утврђења нема трага.

Ириг (*Castrum Iregh*)

Археолошки налази на територији Ирига указују на чињеницу да је овај део Срема био насељен још у праисторијско доба. Најстарији пронађени предмети су из млаћег каменог и бронзаног доба, а потом из келтског и римског периода.

Ириг се први пут помиње 1225. године, али се о његовом развоју сасвим мало зна све до половине XV века.

Збивања у Иригу и око њега могу да се прате тек од стварања српске деспотовине у Срему (1471-1526). У то време ово подручје је у центру политичког и културног збивања. Године 1483. Ириг припада Вуку Бранковићу (Змај-Огњеном Вуку), који из њега води преписку са султаном Бајазитом III ради помирења са мађарским краљем Матијом Корвином.

Крајем XV века били су господари Ирига браћа деспоти Ђорђе и Јован Бранковић. Заповедник утврђења био је Вук Колаковић (*Wok Golachowigh*). Никола Храленовић је био биров у Иригу. Касније је Ириг припао деспоту Јовану Бранковићу.

У то време подижу се осам манастира груписаних око Ирига: Велика Ремета, Гргетег, мушки и женски манастир Крушедол, Старо Хопово, Ново Хопово, Јазак и Врдник. Они ће у наредним декадама одиграти значајну улогу у очувању писмености, културе и националне свести, не само Срба с ове стране Саве већ и Дунава уопште.

За време Турака (1526-1688) Ириг је трговачко место са доста насељених Цинцара, а пред крај турске владавине Ириг је добио више фермана од султана: Ахмеда II, Мустафе II, Ахмеда III, којима се покороној раји, што плаћа данак, даје „слобода” и „царска заштита”.

За време Турака, Ириг је касаба са шест махала. Има 2000 кућа, 70 дућана, и развијену трговину. Седиште је „војводилука” на територији сремског санџака и једном од 10 кадилука у Срему. Ириг има џамију, а свака махала месџид (мала муслиманска богомоља). Имао је и једну медресу (средња муслиманска школа) и три дечије мектебе (муслиманска основна школа).

Од половине XVI до половине XVIII века он је друго седиште београдско-сремске митрополије. Постаје центар књижевне и преписивачке делатности. Када су Турци протерани, Ириг постаје седиште Иришког или доњосремског властелинства, једног од највећих у Срему, са 19 насеља.

У средњем веку Ириг је имао утврђење и био је добро насељен. Нестао је без трага, а до данас нису вршена археолошка истраживања средњовековног града.

Рача (*Castellum Racha, 1465*)

Рача (*Castellum Racha, 1465. Castrum Racha, 1498*) припадала је породици Мароти, а кад је ова породица изумрла припала је Баторији све до 1526. године.

У средњем веку она је била утврђење и имала је варош. Први пут је забележена 1275. године. (Чанки, 251) Једна Рача забележена је у пећком и крушедолском поменику. Не знамо тачно на коју се ова белешка односи, да ли на Рачу у Срему или на неку другу.

Рача је XVI-XVII веку припала Турцима, а 1688. осваја је царска војска и зида на истом месту тврђаву која затвара Саву и Дрину.

До данас нису вршена археолошка истраживања овог средњовековног града за који имамо мало података.

Јарак (*Castellum Arky, 1465*)

Јарак (*Castellum Arky, 1465*) припадао је породици Мароти. Као утврђење и насеље забележен је 1339. Касније, 1498., био је у поседу Ђурђа и Јована Бранковића (*Wiss, 360*) а затим деспотице Јелене. 1526. освојили су га и разорили Турци. 1552. јавља се у служби породице Бакића у северној Угарској Србин племић Димитрије Скендеровић са предикатом „од Јарка”. 1713. године Јарак је забележен као насељен град.

1521. њега су опустошили Турци а затим је пропао и нестао без трага. Налазио се у околини данашњег Јарка на улазу канала Јарчине у Саву.

До данас, нису вршена археолошка истраживања овог града, и о њему веома мало знамо.

Земун (*Castrum Zemlen*)

Земун је насељен још у римско доба, када се звао Таурунум. Први пут се спомиње код Плинија. Земун (*Castrum Zemlen*, 1173) су 1096. године опустошили крсташи, а у 12. веку узалуд су га опседали Византијци.

У 15. веку је у поседу Ђурђа Бранковића. У њему је по традицији, умро после битке код Београда, 1456. Јован Хуњади.

Браћа Скоблићи га јуначки бране против Турака, али узалуд. Од 1521. до 1717. налази су у турским рукама а за то време пропада утврђени град. На Гардошу у Земуну виде се остаци овог града.

Рушевине су урађене на слици Београда 1789. године, коју је урадио капетан Манцини, а још тада је усред тих рушевина стајао дрвени торањ за изгледање. Данас је тамо неукусни миленијски споменик.

Од овог града сачувало се толико, да се може установити облик града. Био је четвороугаоне основе. Саграђен је од цигала, са полукружним кулама на угловима.

Куле су биле према граду затворене, тако да се у њих улазило кроз отворе у првом спрату.

Прозорски отвори су били доста велики, па су коришћени као прилази одбрамбеним балконима.

У тврђавама је било и удобнијих зграда за становање, за смештај посаде, коња, хране и оружја. За време Турака, од 1521. до 1717. године, овај град се налази у доста тешком стању, и као утврђени град пропада.

Сам град је био на узвишици са стрмим обронцима, крај реке. Основа града је правилни правоугаоник, који се чак приближава квадрату. Наспрамне стране, североисточна и југозападна, имају унутрашњу величину: 32,60 и 32,00 метра, док северозападна и југоисточна мере 30,15 односно 30,80 метара. Ове разлике у дужинама наспрамних страна, долазе од грешака учињених приликом постављања темеља. На сваком углу његове правоугаоне основе, изграђена је по једна, и споља и изнутра, округла кула. У

средици тврђаве налази се нови миленијски споменик, тако да је немогуће знати да ли је на његовом месту постојала некада бранич кула, или је постојала само висока осматрачница од дрвета, која се види на Манцинијевој карти из 1789.

Земун је типичан представник готске епохе¹⁵. На њему се још не појављују уређаји за ватрено оружје па можемо претпоставити да су подигнуте негде у 14. веку.

До данас, нису вршена, ни археолошка, ни архитектонска истраживања овог средњовековног града.

Илок (*Castrum Wylak*, 1406)

Илок (*Castrum Wylak*, 1406) саградио га је Угрин Конт де генере Цхак. Био је седиште моћних Ујлакија. Николаус де Њулак био је босански краљ, а његов син Ловро, сремски кнез, који је умро 1525. године. 1494. године опседао га је краљ Владислав и заузео, а његови најамници су га опљачкали. Ладислав је имао три сина: Ивана, Стјепана и Николу, а Никола је био босански краљ.

Никола није успео да измакне краљу Матији, па му се покорио, па је као краљ Босне ковао свој новац.

Његов син Ловро је био слаба очева копија, па се успротивио свом краљу Владиславу, а због тога краљ му је узео Илок. После му поново враћа Илок, када се с њим помирио.

Ловро је изгубио назив краља Илока. Највећи део илочког имања добија његова удовица Магдалена од Буковице, али под условом да се уда за Ладислава, More-a de Chula. После смрти Ловре, Илок је годину дана био у туђим рукама (1526).

Краљ Владислав је поново вратио град Ујлакију. 08.08.1526. освојили су га Турци после осмодневне опсаде и држали га до 1688. године.

Врло пространи одбрамбени зидови још су и данас добро сачувани. Само се на западном делу зида, где је дубока граба (*Halsgraben*) делила варош од даљег дела града, остали су фрагменти.

¹⁵ У току готике, током 13. века овај тип тврђаве распрострањује се по целом западној Европи а остаје у употреби све до ренесансе.

На западној страни су врата. Југозападно стоји и данас колосални бастиљон, пет угоско уграђених кула и две полукружне, које појачавају зид са јужне стране. На истоку је недалеко од полукружне куле, која и сада постоји, био омањи петокутник уз зид, који је нестао. На североистоку стоји и сада округла кула, учињена делом фрањевачког самостана, а две полукуле појачавају неправилни изведен зид на северној страни, док је на северозападу зид само у фрагментима сачуван.

Из доба реокупације потиче и слика Schmalkaldera, а на тој слици се види и град кнезова илочких, који је доста добро очуван. Зидови овог града, грађени су од добре цигле.

На зиду овог града сачувана су кружишта. Зупци кружишта нису свуда исти: на северној страни су малени. Скоро сви зупци имају стрелнице. Најкарактеристичнији су зупци кружишта на источној страни: сваки је 252 метра широк, 235 висок, а размак између појединих зубаца износи 61 цм. Покривени су угоско црепом.

За време Турака, путописац Вранчић, 1553. године каже да је град Ловре Илочког запуштен.

Опис Илока дао је Prandstetter 1608., а каже да је „Град сазидан на повишеном брегу, заштићен „Nach deutscher Manier“, затим зидом и грабом на западу, где се налазе велика врата, до којих се долази мостом, а постоје и двоје мањих врата. У граду је био и двор окружен посебним зидом а изван града је велико село.”

Бискуп Катић је такође путовао Илоком и написао је да је у двору, који се налазио у Илоку, сматрао двор остатком бискупског двора.

Град је био на узвишици са стрмим обронцима, крај реке. Град Илок је пример неправилне основе, прилагођене терену, са којим као да је срасла. Јачи преломи обилног зида ојачани су квадратним и полукружним кулама, међу којима је једна на североисточном углу, кружна. На југозападној страни израђен је један кружни бастион. Улазна капија је била вероватно на западном зиду.

Зидови илочког града грађени су од опеке, од које им је и језгро, а на доњем делу југоисточне куле, зид је од притесаног камена. Зидови су ојачани контрафорима у северној кули Илока. На страни која је окренута Дунаву зид је проширен са унутрашње и спољне стране косим конзолама од опека, на којима је израђена дрвена конструкција континуалног одбрамбеног балкона. Куле су отворене према граду. Неке куле у Илоку су биле у приземљу затворене према граду, тако да се у њих улази кроз отворе у првом спрату. Прозори ових кула служили су за осветљавање унутрашњег простора.

Један од остатака овог града је спољни зид данашњег кнежевског дворца, и има дебљину око 2,10 метара и дужи је на североисточном углу од самог дворца, и сав је рађен од опеке, као и сама тврђава.

У тврђави је постојала и издизала се обновљена црква фрањевачког самостана.

На илочкој тврђави се виде и отвори подешени за топовска лежишта, што је знак да ова тврђава није старија од 15. века.

По својој издуженој основи, Илок припада типу готских тврђава. До сада, нису вршена археолошка истраживања овог града.

Сремска Митровица (Castrum Zenthdemeter, 1444)

Сремска Митровица (Castrum Zenthdemeter, 1444) била је у поседу деспота Ђурђа Бранковића од 1451. до 1458. године. Године 1459. поклоњен је Ујлакију. Митровица је имала свој каштел, власништво Ивана Хуњадија и деспота Ђурђа Бранковића, касније посед Николе и Ловре Илочкога, а крајем XV века у рукама Андрије Бота из Бајне.

1521. град освајају Турци, и он после овог догађаја пропада и нестаје.

Насеље везано за манастир, које је понело и манастирско име Свети Димитрије, развило се током 13. века. У почетку је то било насеље земљорадника коме су се током времена придружили „гости (хоспитес)” трговци и занатлије. За успон насеља, поред манастира Светог Димитрија, важан је био период обнове и унутрашње колонизације после татарске најезде (1241-1242).

Почетком 14. века насеље се бележи као „villa” а становници као „hospites”¹⁶ (G. Wenzel, 329-330).

Сређивање прилика у Угарској за време Карла и Роберта, створило је повољан услов за напредак места а у једном документу из 1347. године забележен је већ као „Civitas Sancti Demetri”. У град су већ стизали трговци из далеких крајева.

Средином 14. века још се не спомиње утврђење (castellum ili castrum) о коме говоре извори 15. века, иако има довољно основа да је Митровица била утврђена још пре 1396. године.

У граду су 1340. биле поред Светог Димитрија још две цркве: Света Марија и Свети Никола.

За Дубровчане је град светог Димитрија представљао најпогоднију капију за улаз у Угарску, па су у граду имали прву и највећу колонију на угарском тлу.

Дубровачки трговци су били везани за „Civitas Sancti Demetri”, они су са Дубровником трговали односећи једну и доносећи другу робу, а касније стечену добит коју су зарадили, такође су односили у свој град.

Дубровачки трговци су одржали пословне везе и са домаћим пословним људима, али се о томе мало зна.

Митровица је страдала после битке код Никопоља 1396., која је завршена тешким поразом хришћанске војске. Турци су прешли Саву код Митровице и освојили су град.

Град се после одласка Турака морао дизати из пепела и рушевина а после катастрофе из 1396. године, мање је било и дубровачких трговаца. Колоније Дубровчана су се тада везале за Београд, а касније Смедерево.

У 15. веку има нешто више података о политичким и војним збивањима око Митровице. У више махова се спомиње утврђење и његови кастелани.

¹⁶ Документ говори о жалби племића из суседства contra Mathiamet Za da ac alios hospites de Sancto Demetrio што су пустили неке затворенике (1308). Иначе не пружа никакве податке за историју града.

Једно ново пустошење град је доживео 1458. од стране турске војске. У турско ропство је пао и дотадашњи кастелан митровачког утврђења Петар Занк.

Нови угарски краљ Матија Корвин (1458-1490), који је тек ступио на престо, поправио је митровачка утврђења да би се град могао бранити, а реформисао је и гарнизон. Већ тада је Митровица постала гранично место, па је проблем одбране био актуелан.

Али-бег, султанов намесник провалио је 1462. преко Саве и опустошио Митровицу.

После смрти краља Матије (1490) Срем је поприште унутрашњих борби. Упорни противник краља Владислава II херцег Ловро Илочки, добио је у своје руке Митровицу. Деспот Ђурђе Бранковић је опсео и освојио Митровицу. Бранковићи су после град предали краљу Владиславу II . 1521. године Турци су прешли у Срем и освајају град. Митровица је тада разорена, и она се после овог догађаја није успоставила као утврђење ни између 1521. и 1526. године, а ни касније. Она се вероватно није ни оправила од разарања из 1521.године. Срем је када је пао под турску влас постао санџак, а касније сремски санџак улази у састав будимског ејалета у чијем саставу остаје до краја 17. века.

После турског освајања, средњовековни град Civitas Sancti Demetri нестaje, а до сада нису вршена археолошка истраживања овог града.

Рад о историјату средњовековних градова у Срему треба да послужи као иницијатива за широки истраживачки рад у будућности. Посао на обради ове теме захтева дуг, тимски, истраживачки рад у архивима и на терену, проучавање и проналажење историјских извора у разним установама у земљи и иностранству и консултовању обимне литературе. Овај рад представља скроман покушај да се од заборава сачува бар нешто што је остало од прохујалог времена на овом тлу.

Литература

Гарашанин, Милутин и Драгутин (1951), *Археолошка налазишта у Србији*, Београд,

Ђорђевић Радисав, Томић Владимир, Чудић Душан, Прица Радомир, Митровић, Добривој (1991), *Рума у средишту Срема*, Матица српска, Нови Сад,

Зборник за историју 14 (1976), Матица српска, Нови Сад,

Безендрофер Ј. (J. Bösendrofer, 1910), *Цртице из словенске повјести*, Хрватска Просвјета, Осиек,

Лесек Мирјана (1972/ 1973), *Иконостас цркве св. Богородице у Моровићу*, Рад Војвођанских музеја, Нови Сад,

Остојић, Душан (1965), *Бенедиктинци у Хрватској*, Хрватска Повјест, Сплит,

Сабо, Ђуро (Gjuro Szabo) (1920), *Средовјечни градови у Хрватској и Славонији*, Матица Хрватска, Загреб,

Споменичко наслеђе Србије (1998), Просвета, Београд,

Шмит, Рудолф (Schmit Rudolf) (1938), *Средњовековни градови у Војводини*, Војводина I, издање Историјског друштва у Новом Саду, Нови Сад.

MIDDEAGE CITYES IN SREM

Summary: There is many remainder middleage cities in our land but most of them has not been completly examened. In the begining XX centyry there has been „Sremska” parish which has created from two middleage parish: Sremske and Vukovarske. In Sremska parish there was seventeen cities whose seperate leavins which from: Kupinovo Slankamen, Vrdnik, Mitrovica, Zemun. This work represant humble attmpt to preserve at least of something since least flyover time in this land.

Key word: Srem, cities, middleage, architecture, style of bulding

MITTELJAHRHUNDERT STÄDEN IN SREM

Das Resüme: In unserem Heimstadt gibt viele mittelalterliche Städte, aber die Städte und ihre Reste sind noch nicht alle untersucht worden. Am Anfang XX Jahrhundert gab es Sremische Pfarrei, welche entsteht vom zwei mittelalterliche Pfarrei: Srem und Vukovar. In Sremische Pfarrei gab es siebzehn Städte von wem hat man nur die Reste vom, Kupinovo, Slankamen Vrdnik, Mitrovica und Zemun aufbewahrt.

Diese Arbeit int nur einer Versuch um eine Part der Vergangenheit vom Vergessenheit anzubewahren.

Haupt worte: Srem, die Städte, mittelalterliche Jahrhundert, die arhitekture, die still das bauen.